

VIHAR JUDIT

Nyestkutya vagy tanuki?

Hogyan fordítsunk japán szépirodalmat?

The perfect equivalence or how to translate from Japanese

The paper seeks to answer the question how to translate from Japanese into Hungarian. On the one hand there are general problems of translation that occur with every literary translation, while on the other, there are problems that arise only in translating from Japanese into Hungarian. The linguistic forms related to politeness in Japanese are very difficult to render in Hungarian. There is no verb conjugation, singular or plural in Japanese, but different verb forms are used to express politeness towards the interlocutor. Care should also be taken when translating idiomatic expressions. Idioms should never be translated word for word. Translating realia is also a serious challenge. The translator may borrow the Japanese word or may translate it, or s/he may combine the two methods.

Keywords: translation, equivalences, Japanese, idioms, realia

„Az igazi fordító tulajdonképp azért fordít, amiért a vérbeli utazó is útra kel: hogy felfedezzen egy addig még ismeretlen tartományt, hogy új élményt találjon, hogy kitágítsa életét, hogy magát és nyelvközösségét új szellemi kincsekkel gazdagítsa” – írja a híres francia műfordító, Gyergyai Albert (Gyergyai 1990).

Ebben a tanulmányban arra törekszünk, hogy bemutassuk, miként készülünk fel egy olyan virtuális utazásra, amelyet Gyergyai Albert említ, s amelyet a japán irodalom világába tervezünk a magyar nyelven olvasók számára. Már régóta foglalkozom műfordítással, a 20. század 90-es évek közepétől fordítok japán szépirodalmat japán nyelvből, és azóta száznál is több műfordításom jelent meg, regények, elbeszélések és költői antológiák. Ezt a műfordítói gyakorlatot a Károli Gáspár Református Egyetem Japán tanszékén műfordítási előadásokon és szemináriumokon igyekszem a hallgatóknak bemutatni és – amennyire lehet – meg is tanítani.

Mielőtt azonban a japán műfordításokkal kapcsolatos ismeretekről szólnék, szeretnék hivatkozni más műfordítók megállapításaira. Vas István azt állítja, hogy a fordítás a leghazafiasabb műfaj, hiszen anyanyelvünket gazdagítjuk vele. Melyek tehát ennek a – *Babits* szavaival élve – a „legmenthetetlenebbül magyar” (*Babits* Mihály szavait idézi Gyergyai Albert, Gyergyai 1990) műalkotásnak, a műfordításnak a legfontosabb jellegzetességei, mire kell figyelmet fordítani a műfordítónak, ha idegen nyelvből, pontosabban japánból fordít magyarra?

Megint Gyergyai Albertet idézzük: „A jó magyar fordítónak elsősorban magyarul kell tudni...” (Gyergyai 1990). Egyet kell értenünk Gyergyai megállapításával, vagyis azzal, hogy a fordítónak tökéletes magyarságú szöveget kell megalkotnia, de ugyanakkor éreztetnie kell az olvasóval, hogy nem magyar művet, hanem idegen nyelvből

fordított alkotást olvas. A mű során a gördülékeny magyar stílus mellett tehát éreztetni kell az idegen kultúra légkörét, jellegzetes sajátosságait.

Az írók és a műfordítók különböző módon tekintenek a műfordítói eredményekre. Egyesek – mint például Gyergyai, Szabó Ede vagy Vas István – elismerik a műfordítás fontosságát, elfogadják annak értékeit, mások azonban lehetetlennek tartják az eredeti mű más nyelven való megszólaltatását. Az utóbbiakhoz tartozik Thomas Bernhard, akinek különös megállapítása tagadja a műfordítás lehetőségét. Szerinte „Egy lefordított könyv olyan, mint egy hulla, amit egy autó a felismerhetetlenségig szétronsolt” (Halasi 2003). Ha ezzel a nézettel értenénk egyet, akkor nem ismerhetnénk meg a világirodalom alkotásait, ezt pedig semmiképpen nem szeretnénk.

Az eredeti mű és a műfordítás különbözősége

Azt bátran leszögezhetjük, hogy az eredeti mű és a műfordítás soha nem lehet egyenértékű. A forrásnyelv és a célnyelv legtöbbször különböznek egymástól. Más hangrendszer, artikulációs bázis, más lexikai egységek, más grammatikai szabályok vonatkoznak rájuk. Tehát a fordító feladata, hogy a forrásnyelvi rendszerből a célnyelvi rendszerbe tegye át az irodalmi szöveget. De ennél sokkal többet kell még tennie! Hiszen a két nyelvhez két különböző kultúrkör tartozik. Más földrajzi jellegzetességek, más történelmi múlt, más irodalmi előzmények, más szokások, ünnepek, viselkedési normák és még számos egyéb tényező alkotja a különbözőségek rendszerét. Ezekon kívül közrejátszik az is, hogy más személyiség az író és más a műfordító, és természetesen stílusuk sem azonos. A műfordítás: újjászületés. Míg az eredeti műnek egy szerzője-szüelője van, a műfordításnak kettő: a szerző és a műfordító. A műfordítás többnyire nem mondható teljesen adekvátnak az eredeti műhöz képest. Számos okból másnak kell lennie, azért is, mert a műfordító személyisége is más, mint az íróé, más helyen, időben és más kulturális közegben születik újjá a mű. A fordított irodalmi mű sikere nagyon sokban függ a műfordító tehetségétől és anyanyelvi tudásától. De művészi ihletettség nélkül a műfordítás mit sem ér. A műfordítónak tehát ezer és ezer dologhoz kell alkalmazkodnia a fordítás során. Ahogy Kosztolányi Dezső írja: „műfordítani annyi, mint gúzsba kötöten táncolni” (Kosztolányi 1928).

Tudjuk, hogy más feladatokkal kell meggyürkőznie a műfordítónak, ha prózát vagy ha verset ültet át egyik nyelvről a másikra. A prózafordítás jellegzetességeiről Szabó Ede a következőket írja: „...már tudjuk, hogy a próza látens formabősége sem igen kisebb a versénél, s kötetlensége csak látszólagos. Törvényszerűségei, belső formái rejtettebbek, külső formái sem mindig szabályosak, könnyen felismerhetők, de ez egyáltalán nem jelent alaktalanságot, lazaságot, s a fordítónak könnyebbséget, sőt! Épp mert a próza törvényei bujkálóbbak, bonyolultabbak, s nagy formátumai miatt számosabbak is, azt is mondhatnánk, hogy ez a »kötetlenség« sokszor még jobban próbára teszi a műfordító hallását, stílusérzékét, nyelvi erejét, fegyelmét vagy fantáziáját, mint a vers kötöttsége...” (Szabó 1968: 124). Tehát a próza ritmusát általában sokkal nehezebb észrevenni, mint a versét. Ha például vannak a szövegben ismétlődő prózai részek, azokat – kevés kivételtől eltekintve – egyformán kell visszaadni, mert az írónak oka volt rá, hogy ezeket a részeket megismételje.

A műfordítás során vannak olyan problémák, amelyek minden nyelvi átültetés során jelentkeznek, és vannak olyanok, amelyek csak az adott forrásnyelv és célnyelv külön-

bőzségéből adódnak. Az *általános fordítási problémák* közül csak néhányat említünk példaként. Ilyen a szinonimák kérdése, vagyis az, hogy melyik szinonima illik leginkább a szövegbe, vagy a szórend kérdése. De felvetődik az is, ha az eredeti többszörösen összetett mondatból két mondatot csinálunk a célnyelven. És ennek az ellenkezője is igaz: a forrásnyelvi két mondatot egy mondatként fordítjuk le. Természetesen ezt csak ritkán szabad elkövetni, hiszen ilyenkor a próza eredeti ritmusát törjük meg.

A japán és a magyar nyelv eltérő sajátosságai

Most pedig lássuk azokat a jelenségeket, amelyekkel a japán nyelvről magyarra fordítás során találkozhatunk. Vagyis azokat a jellemzőket, amelyek a japán nyelv sajátosságai, de a magyarból hiányoznak, vagy csak csökevényes formában vannak meg. Természetesen az összes sajátosságot egy rövid tanulmány keretében nem tudjuk felsorolni, csak a legjellegzetesebbeket mutatjuk be, persze csak olyanokat, melyeket saját műfordítói tapasztalatom során szereztem.

A japán nyelvben nincsenek *névelők*. Emiatt a magyarban a japán szöveg fordításakor háromféle lehetőség adódik, a műfordítónak el kell döntenie, hogy határozott, határozatlan névelővel vagy pedig névelő nélkül fordítja le a kifejezést.

Van azonban egy olyan szófaj a japánban, ami a magyarban külön szófajként nincs meg, csupán egy-két szókapcsolatban fordul elő. Ez a *számlálószó*, amely számnevek esetén a japánban a számnév és az arra vonatkozó főnév között áll. A magyarban néha használunk ilyen szókapcsolatokat, mint például: egy doboz gyufa, öt tábla csoki stb. A japánban a legtöbb számnév esetében alkalmazni kell a számlálószót, például: „szódzsiki ga icsidai”, ami szó szerint ’porszívó 1 darab gép’, „empicu o szanbon”, szó szerint: ’ceruzát 3 darabot’. Mivel a magyarban csak ritkán használunk ilyen jellegű meghatározásokat, a japánról magyarra történő fordításkor ezeket általában mellőzni szoktuk. Tehát az előbb említett példákat így fordítjuk: ’egy porszívó’, ’három ceruza’.

Vannak olyan szófajok, melyek a japánban gyakoriak, a magyarban viszont sokkal ritkábbak, és más funkciót töltenek be. Ezek a *partikulák*, olyan szófajok, melyek nem toldalékolhatók. A japánban önmagukban nem is szerepelnek, csak valamely más szófaj után állnak. Ilyenek a japánban az esetpartikulák, mint például „hon o”, ami ’könyvet’ jelentésű, vagy az „ucsi ni”, ami ’házban, otthon’ jelentésű. Ezeket az esetpartikulákat a magyarban toldalékokkal feleltetjük meg. Vannak azonban a japánban olyan partikulák is, amelyek például érzelmeket fejeznek ki, és gyakran a mondat végén állnak. Ilyen például a „ne” partikula, amely a beszélő pozitív érzelmi állapotát fejezi ki. Ha valaki azt mondja: „Kirei desz’ ne”, ez azt jelenti, ’Szerintem nagyon szép. Jaj, de szép!’ A magyarban leggyakrabban indulatszóval feleltetjük meg, írásban pedig a felkiáltójel mutatja ezt az érzelmet.

A japán nyelv jellegzetességei közé tartozik az *onomatopeiák* sokszínűsége, gazdagsága. A magyarban is vannak hangutánzó és hangulatfestő szavak, a japánban azonban ezeknek száma sokszorososa a magyarénak. Szinte minden jelenségre, cselekvésre van a japánban onomatopeia. Például a csillagok ragyogását a „kirakira” szóval fejezik ki. Vagy a „burabura” jelentése: ’lengedezve, hajladozva’. Az onomatopeiákat a magyarban inkább igékkel (legtöbbször mozzanatos igékkel) szoktuk lefordítani, mert a magyar ige sokkal mozgalmasabb, mint a japán, a japán nyelvre sokkal inkább a nominális szerkezetek jellemzőek.

A japánról magyarra történő fordítás során komoly nehézségnek számít az *igeidők* megfeleltetése. A magyarban az igekötők nagyon sok árnyalatot képesek kifejezni. A japánban nincsenek igekötők. Mind a két nyelv agglutináló, a japán azonban még inkább ragozó nyelv, több toldalék, de ezen túlmenően több ige kapcsolható egymáshoz. A magyarban az igekötő és az ige fejezi ki a különböző jelentésárnyalatokat, a japánban viszont több igét kapcsolnak össze. Tehát a japánban szereplő több igét a magyarban gyakran igekötős igével, esetleg határozószó és ige kapcsolatával próbáljuk visszaadni. Például a „tabete mite naszai” kifejezés esetében az ’egyél’ jelentésű „tabete” és a ’nézd meg, kóstold meg’ jelentésű „mite” igék kötőmódban szerepelnek, a „naszai” pedig felszólító módú alakban. Magyarul ezt a kifejezést úgy fordítjuk: „kóstold meg”. A „motte kite kudaszai” kifejezés esetében az első és a második ige kötőmódban szerepel, az első jelentése ’hozd’, a másodikiké ’gyere’ a harmadiké ’kérlek’. Magyarra ezt a kifejezést úgy fordítjuk: „gyere ide”.

A japánban az igéknek van múlt és jelen idejük, viszont jövő idő nincsen, mivel – elképzelésük szerint – a jövőben nem lehetünk biztosak. Csupán egy bizonytalan jövő idő van, melyet a magyarban az ige mellett a „talán”, „valószínűleg” szavak segítségével kell lefordítani. Ami a legnehezebben fordítható a japánból az igékkel kapcsolatban, ez pedig az, hogy a japán múlt időnek nem biztos, hogy a magyarban múlt idő felel meg, hanem inkább jelen. És a japán jelen időt sem mindig jellel kell fordítanunk, hanem előfordul, hogy múlt idővel. A japánban a szöveggörnyezetnek nagy szerepe van, tehát egy bekezdésen belül meg kell állapítanunk azt, hogy melyik lesz a legmegfelelőbb igeidő a magyar fordításban.

Sok irodalmi műben előfordul, hogy a szerző archaikus kifejezéseket vagy tájnyelvi szavakat alkalmaz. Sőt vannak olyan esetek is, hogy a szerző egész részeket ír le régies vagy nyelvjárási stílusban, ezzel akarja az egyik szereplőt jellemezni, vagy az olvasót eddig ismeretlen világba kalauzolni. Mi a legcélszerűbb ilyen esetben, mit tegyen a műfordító? Egy-egy szó erejéig a műfordítónak kötelessége éreztetni az archaizmust vagy a tájnyelvi szót. Vagyis a magyarban is egy régies szóalakkal, tájnyelvi kifejezéssel megfeleltetni. Tájnyelvi kifejezés esetében semmiképpen ne legyen ez a szó nyelvjárás-specifikus, ne higgye az olvasó azt, hogy egy japán vidék helyett Szegeden vagy a Hortobágyon jár a mű szereplője. Mindig semleges kifejezést kell használni. De ha egész részek, bekezdések vannak az eredetiben, akkor egy-két szóval érzékeltetjük az archaizmust vagy a nyelvjárást, a szöveg egésze viszont legyen magyar irodalmi nyelven, különben nehézkes volna a mű olvasása.

A japán nyelvben általában többszörösen *összetett mondatokat* használnak. Újabb nehézség a magyarra fordító számára, hogy a tagmondatokat nem abban a sorrendben kell lefordítani, ahogy azok a japánban szerepelnek. A fordítást általában az utolsó tagmondatnál tanácsos kezdeni. Olyan a többszörösen összetett japán mondat magyarra fordítása, mint mikor kirakós játékban egy képet kell összerakni. Sokszor csak többszöri nekifutás után sikerül. Addig kell próbálgatni a tagmondatok sorrendbe rakását, míg magyarul is értelmes mondatot kapunk.

Végezetül meg kell említenünk a két nyelv eltérő írásmódját. A japánok *vegyes írást* használnak, emiatt nevezik az egyik legbonyolultabb írásnak a japánt. Kétféle szótagírással írnak, ezek közül a *hiragana* szótagírás a japán eredetű szavak lejegyzésére szolgál, és ezzel írják a toldalékokat is. A másik szótagírás a *katakana* kettős

funkciót tölt be: egyrészt a nem kínai eredetű idegen szavakat kell ezzel írni, másrészt a kiemelés funkcióját is betölti, amit a magyarban általában kurzív írással oldunk meg. Ezeken kívül vannak a *kandzsik*, a fogalmakat jelölő írásjegyek, melyeket a japánok a kínai Han dinasztia idejében vettek át. A fogalmakat jelölő szavak toldalékait hiraganával írják le. És végül ritkán előfordul a latin betűs írás is, ezt *rómadzsínak* nevezik. A japánban nincsenek nagy kezdőbetűk és nincsenek szóközök a szavak között, egy mondatot egybe kell írni, hacsak írásjelek nem választják el a szavakat egymástól. A következő mondatban mindegyik japán írástípus előfordul, kivéve a latin betűket.

今ティボルさんは本を読みます。

Ima Tibor-szan va hon o yomimaszu.

Ma Tibor úr könyvet olvas.

A bonyolultabb írásjegyek a kandzsik: 今本読 ima, hon, jo-

A gömbölyded szótagjelek a hiraganák: さんはをみます szan. va o -mimaszu

A szögletes szótagjelek a katakanák: ティボル Tiboru

Nagy vonalakban ilyen összetevőkből áll ez a vegyes írás. Hogyan feleltethető meg ez a magyarban, mire kell vigyázni?

Mi, magyarok latin betűket használunk. Tehát a fordítás során a tulajdonneveket és más japán szavakat latin betűkkel kell átírni. Az átírás kérdése is számos problémát okoz. Elsősorban az, hogy melyik átírást használjuk szépirodalmi szövegben. A Magyar Tudományos Akadémia előírja, hogy a nem latin betűt használó nyelvek esetében a *magyaros* átírást kell alkalmazni. Ezzel szemben sokan nem tartják be ezt a szabályt, és az *angolos* átírást, főként a Hepburn-féle átírást használják. Műfordítás esetén ez leginkább akkor fordul elő, ha a művet nem egyenesen japánból, hanem közvetítő nyelv – legtöbbször angol – segítségével ültetik át magyarra.

És ekkor szokott előfordulni sajnos az a jelenség, hogy a műfordításban keveredik a magyaros és az angolos átírás, néha egy szón belül is, ezáltal pedig sajnos az olvasót vezetik félre. Csak egy példa Josimoto Banana *Kitchen* című könyvének belső borítójáról. Ezt a könyvet olaszból fordították magyarra. Ezért is csúszott bele annyi hiba. Most csak néhányat említünk a borítóról. A japánban a nevek sorrendje ugyanolyan, mint a magyarban, tehát elől áll a vezetéknev, utána az utónév. Ebben az esetben Josimoto Banana. Ezzel szemben a könyvben ez olvasható: Banana Yoshimoto. Az angol formát követi, és az angol átírást. Az író – és a japánok általában – nagyon szeret angol szavakat használni. Ezért ad könyvének angol címet: *Kitchen*. A magyar fordításban a „Konyha” cím szerepel, míg a külső borítón ott van ugyan a „Kitchen”, de japán írással a 台所 „daidokoro” szó, ami japánul konyhát jelent. Holott az író legtöbbször angol nyelvű címekeket ad írásainak. A könyvben a két főhős nevének átírása sem egységes. *Sotaró* – helyesen – magyaros átírással, mellette *Yuichi* neve angolossal. Így kellett volna: *Júicsi*. A japán filmekben az angolos átírás miatt van az, hogy a színészek nem gondolnak erre és hibásan ejtik ki a japán szavakat. A márkaneveken nem szabad változtatni, a mindennapi életben ezért mondják a *Mitsubishi* márkanevet *Micsubicsinek* Micubisi helyett, a *Sanyót* Sanyónak Szanjó helyett.

A japán udvariassági nyelv okozta problémák

A japán udvariassági nyelv megléte, tulajdonságai révén számos problémába ütközünk magyarra fordítás esetén. A japán nyelvet ugyanis az *udvariassági szabályok rendszere* jellemzi. A japán társadalom hierarchikus, így a nyelvben is több udvariassági fokozatot találunk.

Egyrészt megkülönböztetünk *férfi és női, gyermeknyelvet*. A férfiaknak kevésbé kell udvariassan beszélniük, mint a nőknek vagy a gyerekeknek. Ez azt jelenti, hogy bizonyos főnevek elé, amelyeket tiszteletre méltónak tartunk, a nőknek és a gyerekeknek udvariassági szócskát kell kitenni. A 'Hold' jelentésű szó például japánul: „Cuki”. A férfiaknak elég csak ezt a szót használni, a nőknek, gyerekeknek viszont a főnév elé udvariassági szócskát kell tenni. Ezek az udvariassági szócskák az „o-” és a „go-”. A magyarban is van valami hasonló, amikor a beszédpartnerünknek azt mondjuk: „A kedves neve?” Itt a „kedves” szó a beszélő udvariasságát fejezi ki. A japánban azonban ez nagyon sok főnévre vonatkozik. A magyar fordításokban természetesen ezeket a szócskákat elhagyjuk, és más módon próbáljuk kompenzálni ezt a jelenséget. Az igeformák között is van udvariassági különbség. A férfiak inkább a kevésbé tiszteleti -U vagy -RU végű, a nők és gyermekek a -MASZU végű igeformákat részesítik előnyben.

Nemcsak nemek szerint különböztetünk meg a japánban udvariassági fokozatokat. Létezik egy *hármasszoros fokozatú rendszer*, amely a következő: tiszteletiség a beszédpartnerrel szemben, semleges fokozat a harmadik személyre vonatkozóan és a lealacsonyító forma, amelyet a beszélő saját magával és hozzátartozóira vonatkoztatva használ. Más szót használnak a japánok, ha a beszédpartner édesanyjáról van szó: „okászan” és mást, ha a saját édesanyjukról: „haha” beszélnek. De nemcsak a rokonsági fokozatok esetében jellemző ez, hanem a környezetünk tárgyaira is vonatkozik. Más szóval illetjük a beszédpartner házáat: „otaku” és a sajátunkat: „ucsi”. És természetesen a harmadik személyre, akit a beszélő és partnere szóba hoz, a semleges fokozat vonatkozik. Ha kicsit európai nyelvre szeretnénk igazítani ezt a rendszert, akkor azt mondhatjuk, hogy az egyes és többes szám 1. személyben a lealacsonyító, egyes és többes 2. személyben a tiszteleti és egyes és többes 3. személyben a semleges stílust kell alkalmaznunk. De ezek a fokozatok nemcsak a lexikát, hanem a grammatikát is érintik. Leginkább az *igeragozást*. Számos fokozata van ennek a japán nyelvben, kezdve a már látott, legkevésbé udvarias -U formával, majd az ORU, IRU, -MASZU, GOZAIMASZU és más alakokkal folytatva és a legudvariasabb -NI NARU igealakokkal befejezve. A magyarban viszont ennek a számos fokozatnak csak a tegezés és a magázás feleltethető meg. A magyar magázásnak vannak ugyan fokozatai, melyeket a „maga”, „ön”, esetleg „kend” névmásokkal fejezhetünk ki, de használhatjuk a „tetszik + főnévi igenév” vagy a többes szám 1. személyű alakokkal kifejezett magázási formát, mint a „hogyan vagyunk, hogyan vagyunk?”. Egy mű fordítása kapcsán mindig el kell dönteni, hogy a magyarban melyik formát használjuk a japán udvariassági alakok megfeleltetésekor.

Nem szabad megfeledkeznünk a *személyes névmások*ról sem. A japán személyes névmások még sokkal közelebb állnak a főnevekhez, mint a magyarok. A japán személyes névmások önálló alakok, teljes paradigmák nem alakultak ki. Egy dologban a használatuk azonban megegyezik a magyaréval: mind a japánban, mind a magyarban gyakran előfordul, hogy a mondatban nem teszik ki a személyes névmásokat. A magyarban ez

nem okoz olyan nagy problémát, mert az igei személyragok kifejezik a szám/személy kategóriát, de a japánban ez nem így van. Az igék nem ragozódnak számban és személyben, mint a magyarban, így hát *semmi sem* jelzi azt, hogy ki a beszélő és ki a beszédpartner. Még a japánoknak is gondot okoz műfordítás közben az, hogy megfejtsék: ki beszél kivel. Ezt tekinthetjük talán a legnagyobb nehézségnek a japánról magyarra történő fordítás esetében. De az éremnek van egy másik oldala is. A japán nyelvet a személyes névmási alakoknak végtelen gazdagsága jellemzi. Ha csak az egyes szám első személyű magyar „én” névmás japán megfelelőit nézzük, ennek a névmásnak a japánban a „vatakusi, vataksi, vatasi, vagahai, boku, ore” szavak felelnek meg. Az európai nyelvek tükrében az egyes szám 1. személyű alakokkal kapcsolatban ez igen furcsának mondható, hiszen a mi gondolkodási formánkban csak egy „én” van. Ugyanez az alagazdagság jellemzi a japánban a második személyű névmási alakot is. A névmások gazdagsága látszólag nem okoz fordítási nehézséget, mert a magyarban az „én” és a „te” alakokkal fordítható. De ezek a japán névmások más és más szövegkörnyezetben használatosak. A „vagahai” például archaikus alak. A „boku” alakot általában csak férfiak mondják magukra, esetleg feminista modern lányok is. Épp ezért a magyarban csak kompenzálva tudjuk visszaadni, főként az igehasználat fejezheti ki ezeket az árnyalatokat.

A *megszólítások* esetében is vannak különböző udvariassági fokozatok, akárcsak a magyar nyelvben, de ezek nem feleltethetők meg egymással egy az egyben, a megfelelőt kiválasztani mindig a fordító feladata. A leggyakoribb megszólítási forma a „-szan” szócska, melyet a vezetéknev, utónév vagy a foglalkozásnév után teszünk, például Tanaka-szan, Csócsó-szan, isa-szan 'doktor úr/-nő'. A -szan szócska vonatkozhat férfiakra és nőkre egyaránt, és felnőtteknek szokták mondani. A „nem” kategória nem érvényesül ebben a megszólításban. Ez egy semleges fokozatú megszólítás, tehát inkább a 3. személyre vonatkoztatva használják. Ennek tiszteleti formája a „-szama”, melyet főleg a 2. személy megszólításakor alkalmazunk, például: Kaicsó-szama 'elnök úr/-nő', Sacsó-szama 'főnök úr/-nő'.

A megszólításoknak a japánban számos árnyalata van: másként szólítják meg a nagykövetet: japánul: „-kakka”, a szeretni való kis házi kedvenceket: „-csan”, és perse a császár személyét: „-heika”. Természetesen a magyarban ezeket ilyen formában nem tudjuk lefordítani, ennyivel szegényebb a fordítás.

A *szólások, beszélt nyelvi fordulatok* között is sok van, ami a japán udvariasságot fejezi ki, és magyarra fordítása nehézséget okoz. Például, ha valaki a beszédpartner egészségi állapota felől érdeklődik, a válaszadónak először ezt az udvarias szólást kell mondania: „O-kage-szama de...”, ami szó szerinti magyar fordításban azt jelenti: 'az Ön tiszteletre méltó árnyékában'. Az effajta szólásokat sosem szabad szavakról szavakra fordítani, a szólást mindig mint egységet kell tekinteni és lefordítani, ami ebben az esetben: „köszönöm kedves kérdését...”. Egy másik példa, mikor ajándékot adunk át valakinek, ilyenkor japánul azt mondjuk: „cumaranoi mono deszu ga...”, 'ez aztán nem jó semmire se...', mire a magyar megajándékozott egy kicsit furcsának vélheti a dolgot. Ha viszont a japán szólást egy egységként fordítjuk, akkor magyarul így mondjuk szépen: „fogadja el tőlem ezt a kis csekélységet...” Ha társaságban kínáláskor a vendég azt mondja a japánul kevésbé tudó magyar háziasszonynak: „Kekkoó deszu!”, ami szó szerint azt jelenti: 'pompás', ez megtévesztő lehet, mert ha pompás,

nyilván szeretne még kérni a vendég az ételből. Az igazság azonban fordítva van, a mondatot úgy kell fordítani: „köszönöm, elég, többet nem kérek.”

Mint látjuk, a szólások nagyon megtévesztők lehetnek. Ilyen például a „Kin no jó na iro kao” kifejezés, ami ’aranyszínű arc’-ot jelent, ha szóról szóra fordítjuk. Ez azonban egy lelkiállapotot kifejező szó szerkezet, amit magyarra így fordítunk: „fülig pirult, vérvörös lett az arca”. A „mazui dzsi” kifejezés szó szerint azt jelenti: ’rossz ízű betűk’. Kicsit meglepőnek tűnik a fordulat, mégsem gondolhatunk betűtészta, amit nem sikerült jól megfőzni! A frazeologizmus magyarul azt jelenti: „ronda írása van”.

Bizonyos szokások, földrajzi körülmények miatt mást mondunk a japánban és mást a magyarban. Nálunk például a szerelmesek szívbe írott nevükkel jelzik, hogy szeretik egymást. Japánban ez nem szokás, a japánok sokkal praktikusabbak, mint mi. Náluk sok eső esik, ilyenkor a szerelmesek egy ernyő alá bújnak, és a fába – szív helyett – esernyőt vésnek, közepén a páros nevekkal.

A reáliák

Minden olyan megnyilvánulás, amelyben kifejeződik egy adott kultúrközösség sajátos élmény- és ismeretanyaga, amely az adott kulturális kontextusban speciális jelentéssel bír, reáliának nevezzük. A reáliák használatával sikerül a fordításban megteremteni a *couleur locale*-t, a hely színezetét, sajátosságait, s ezáltal az eredeti nyelvi környezetet közelebb tudjuk hozni az olvasóhoz. A reáliák leggyakrabban növény- vagy állatnevek, divattal, ruhákkal, frizurákkal kapcsolatos szavak, ételnevek, ünnepek, szokások nevei. Mi a fordító feladata reáliák esetén?

Ha a célnyelven is ismert szavakról, kifejezésekről van szó, akkor meghagyjuk a japán nyelvű reáliát, például: „kimonó, karate”, hiszen ezek a szavak már meghonosodtak a magyar nyelvben. A kimonó például annyira elmagyarosodott, hogy a szó végén, mint a magyar szavaknál, hosszú „ó”-val írjuk.

Ha a szó vagy kifejezés nem ilyen ismert, esetleg a magyar nyelvben van egy teljesen más jelentése, akkor magyarra fordítjuk. Például, ha olyan gyümölcsről van szó, amely nálunk nem terem, és amelynek a neve japánul: „kaki”, ilyen névvel nálunk nem fogják megvenni és megenni, ennek az ehető gyümölcsnek a nevét csak magyar változatban használhatjuk, vagyis „datolyaszilvá”-nak fordítjuk. De erre a gyümölcsre más szót is használunk, például a „hurma” szót. Vagy a „szuszuki” (*Miscanthus sinensis*) nevű növénynevet magyar megfelelővel kell fordítani: japánsás.

Előfordul az is, hogy a reáliát megadjuk eredeti változatában, és magyarázatot fűzünk hozzá, hogy az olvasó megértse, miről van szó. Népszerű szépirodalmi olvasmány esetén ne láb- vagy végjegyzetben adjunk magyarázatot, hanem a mű szövegében, hogy ezzel az olvasót segítsük. Például a japán „geta” szó magasított fapapucsot jelent. Azért hordanak Japánban ilyet, mert gyakran esik az eső, és a geta megvédi a ruhát a bepiszkolódástól. Vagy ilyen a „moci” sütemény neve, melyet úgy magyarázhatunk meg, hogy ez szójakkéremmel töltött rizs-sütemény, rizsgombóc.

Érdekes a sorsa a magyarban a japán „tanuki” (*Nyctereutes procyonoides viverrinus*) nevű állatnak, amely a kutyafélékhez tartozik. A japán hiedelmek világában ez a kis állat képes alakot változtatni, és mindenféle csibésztséget elkövetni, főleg az emberekkel szemben. Angol közvetítő nyelv esetében gyakran fordítják „borz”-nak, pedig

a borzok a macskafélékhez tartoznak. A helyes fordítás: „nyestkutya”. Az említetteken kívül még számos más reália létezik, melyeket műfordítás esetén meg kell oldanunk.

E tanulmány kapcsán megismerkedtünk a japán szépirodalom néhány műfordítási problémájával, s merjük remélni, hogy ez talán megkönnyíti a továbbiakban a japán nyelvről magyarra fordítók munkáját.

Bizton állíthatjuk, hogy az eddig lefordított szépirodalmi művek szervesen beépülnek hazánk irodalmi tudatába. Hatásuk egyrészt az olvasóra gyakorolt passzív, másrészt az írók számára aktív hatást is jelent. Ezek a művek meghonosítják számunkra a japán irodalmat. Bár a két ország között nagy a távolság, mégis lélekben közel vagyunk egymáshoz, fontosnak tartjuk, hogy ismerjük egymás irodalmát. Ez jogosít fel bennünket arra, hogy minél többet fordítsunk az értékes japán irodalmi művekből. Hiszen nagyon sok eltérést tapasztalunk a két ország kultúrájában, mégis sok közös vonás is jelentkezik bennük. Az egyik legnagyobb japán költő, Macuo Basó a 17. században ezt a következőképpen fogalmazta meg:

鶯や柳のうしろ藪のまえ
uguiszu ja janagi no usiro jabu no mae

Csalogánydal szól
lám a fűzfák rejtekén
s bambuszbozónál

IRODALOM

- Gyergyai Albert (1990): A műfordítás története. In uő: *A magyar irodalom története 1945–1975*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://www.elib.hu/02200/02227/html/03/1116.html>
- Halasi Zoltán (2003): Se tisztelet, se díj (A műfordítás helyzetéről). *Magyar Narancs* 18. https://magyar-narancs.hu/konyv/se_tisztelet_se_dij_a_muforditas_helyzeterol-60227
- Kosztolányi Dezső (1928): Ábécé a fordításról és fordításról. *Új Idők* 1928. május 20.
- Szabó Ede (1968): *A műfordítás*. Budapest: Gondolat Kiadó.